

14 mei

HET LICHAAM EN DE ZIEL

Marcel Möring

Het lichaam en de ziel

14 mei

Verantwoording

Het initiatief in 2007 om meer zorg en aandacht te geven aan de herdenking van 14 mei 1940 in Rotterdam kwam niet tot stand uit gevoelens van nostalgie of uit een omzien in wrok.

Bij de Initiatiefgroep leefde en leeft de overtuiging dat herdenken bijdraagt aan historisch besef dat op zijn beurt invloed heeft op de manier waarop we de stad inrichten en op de manier waarop we in onze stad samen leven. Een waardige herdenking van het bombardement is voor de onderlinge verbondenheid van de burgers nu en in de toekomst van belang. Ook dit jaar is uit verschillende initiatieven, in goed overleg, een programma tot stand gekomen dat ruimte geeft aan deze centrale gedachte.

Het programma kent inmiddels een redelijk vast stramien: de uitgave van het essay, de herdenkingen aan de Statenweg en op Plein 1940, een debat over het essay, de Gedachtenisbijeenkomsst en avondprogramma in de Laurenskerk. Maar ook zijn er elk jaar incidentele projecten in het kader van de 14 mei herdenking die worden opgenomen in het programma. De inhoud van de verschillende programmaonderdelen kent jaarlijks een andere invalshoek, waartoe dit essay inspiratie biedt.

Op de binnenzijde van de achterflap van de omslag vindt u het overzicht van het programma van 14 mei 2013. Wij hopen dat het essay en het programma aanleiding voor u zijn een of meerdere evenementen op 14 mei te bezoeken.

De uitgave van dit essay is mogelijk gemaakt met financiële bijdragen van de G.Ph. Verhagen-Stichting en de Gemeente Rotterdam.

Initiatiefgroep 14 mei

Johan van der Hoeven, Bert Kuipers, Bas Kwakman,
Liesbeth Levy, Frank Migchielsen, Ester Naomi Perquin,
Taco Noorman, Peter Sonneveld, Jantje Steenhuis,
Kees Vrijdag en Hans Walgenbach

Het lichaam en de ziel

Tijdens het bombardement op Rotterdam vielen 900 dodelijk slachtoffers, 24.000 woningen werden vernietigd, 32 kerken werden in de as gelegd en 80.000 Rotterdammers raakten dakloos.

Getallen. Wat zijn ze, behalve een opsomming van gegevens? Wanneer betekenen ze iets, wanneer worden ze statistiek? Is dat afhankelijk van wie je bent en waar je bent? En wat als ze opgaan in een droog historisch feit, het soort dat je op de middelbare school krijgt opgediend en weer vergeet als het tentamen voorbij is? Wanneer wordt 14 mei net zoiets als *De val van Antwerpen*, *De moord op Floris de Vijfde* of *De slag bij Warns*? Voor een Groninger of iemand uit Vaals is het bombardement van Rotterdam iets uit de geschiedenisles, maar nog altijd een huiveringwekkend feit, al was het maar omdat het dicht bij huis gebeurde, toen onze grootouders in de bloei van hun leven waren.

Voor de inwoners van landen om ons heen heeft het een ander gewicht. Wie het bombardement op Dresden (25.000 doden in een nacht), Hamburg (42.000 doden) of Hiroshima (90.000 tot 166.000

doden) heeft meegemaakt, vraagt zich misschien af waar Rotterdammers zich eigenlijk druk om maken. Dat is historische relativiteit: gewicht en betekenis van het feit zijn afhankelijk van de positie van de waarnemer.

De groep die het heeft meegemaakt is inmiddels klein en wordt snel kleiner. Desondanks is het bombardement voor Rotterdammers nog steeds levende geschiedenis, een geschiedenis die Rotterdam in fysiek opzicht heeft veranderd en haar zelfbeeld en toekomstvisie diepgaand heeft beïnvloed. Voor Rotterdammers valt er weinig te relativiseren aan Het Bombardement. Zelfs een draak van een film met bordkartonnen decors kan daar niets aan veranderen. Sterker nog: die wordt enthousiast door het publiek in de armen gesloten. Zo'n film, en vrijwel elke andere uiting over het bombardement, is een bevestiging, een teken dat het nog niet vergeten is. Kwaliteit, waarheidsgehalte, betekenis zijn dan niet zo belangrijk. Het is gezien en niet onopgemerkt gebleven.

Het duurde lang voor het fysieke gat van Rotterdam werd gevuld. Toen ik halverwege de jaren zestig met mijn grootouders vanuit Enschede naar de Delta werken ging, zagen we onderweg van het station naar de Spido nog steeds lege stukken stad. Dat was niet te wijten aan een gebrek aan voortvarendheid van de

planners. Het verhaal van hun daadkracht is bekend: vrijwel onmiddellijk na het bombardement werden de plannen voor het nieuwe Rotterdam ontwikkeld. Er was weinig discussie over wat voor een stad dat moest worden. Het nog jonge modernistische idioom zou bepalend zijn. Dat was een politiek-culturele reflex die zich in heel Europa langs sociaal-culturele lijnen voltrok. In Duitsland is dat goed zichtbaar. In het noorden, protestants en socialistisch, leidden de bombardementen tot modernistische nieuwbouw, in het katholieke en meer conservatieve zuiden, tot herbouw en reconstructie. Daar zitten diepgewortelde opvattingen achter over de wereld, vooruitgangsgeloof en de maakbaarheid van de samenleving. Iedereen zal zijn eigen moment aanwijzen waarop Rotterdam 'klaar' was en het amalgaam van social engineering, progressiviteit en modernistische esthetiek uit steen gehouwen werkelijkheid was geworden.

Ik houd het op eind jaren tachtig van de vorige eeuw. Misschien waren er nog plekjes te vinden die braak lagen, maar De Wederopbouw was voorbij. Daarmee kwam ook een einde aan een reeks, haast vanzelfsprekende, identiteiten (Verwoeste Stad, Wederopbouwstad, Werkstad, Manhattan aan de Maas) die waren ontleend aan het bombardement en de gevolgen daarvan en op dat moment bleek dat er ook

nauwelijks ideeën bestonden over nieuwe identiteiten en dat die niet vanzelf de kop opstaken.

Het einde van de wederopbouwperiode viel samen met het begin van een moeilijke en rumoerige tijd. Grote evenementen vielen in het water of stelden teleur, er waren politieke affaires, het centrum veranderde in een smoezelige aangelegenheid waar junks en bedelaars wél en de schoonmaakploegen en de politie niet aanwezig waren. Rotterdam werd culturele hoofdstad met als thema 'Rotterdam is vele steden', wat vrolijke veelvormigheid suggereerde, maar een onzekere identiteit en gebrek aan toekomstvisie verhulde. Tenslotte kwam, met het enorme succes van Leefbaar Rotterdam (in 2002), een abrupt einde aan meer dan vijftig jaar sociaal-democratisch stadsbestuur. 'Moskou aan de Maas', de sociaal-democratische experimenten, bestuurlijke stagnatie en linkse maakbaarheid, dat werd allemaal verdrongen door de nieuw-rechtse opvatting van hoe het moest, de sociale experimenten die daarbij hoorden en de hang naar restauratie die daar bijna vanzelfsprekend uit voortkwam.

Was het toeval dat juist toen de stad zo'n beetje 'af' was roerige tijden volgden? Had al dat bouwen, bouwen opstropen en niet omkijken een ander gat dan het fysieke verhuld? Was het lichaam geheeld, maar

2 / 3

de ziel vergeten? Wat was Rotterdam eigenlijk voor een stad, nu er niet meer gebouwd, gezwoegd en vergeten werd? Wat voor een stad was het als de onrechtvaardigheid van de vernietiging en de daadkracht van de wederopbouw niet meer bepalend en richtinggevend waren?

In 2006, nog steeds in woelige tijden, besloot de gemeenteraad na een breed aangenomen motie van Manuel Kneepkens, de brandgrens te markeren. Het vereist geen enorm psychologisch inzicht om te vermoeden dat er behoefte was aan een samenbindend symbool, iets dat zowel in tijd als qua onderwerp los stond van de ingewikkelde en verhitte discussies die werden gevoerd en waarin steeds weer opnieuw en met grote felheid werd gevraagd naar de stad, wat die was, van wie die was, hoe die was en hoe die zou moeten zijn. De brandgrens bracht het zelfverklaarde ‘typisch Rotterdamse’ terug in het discours, een soort nood-identiteit die bestuurders en burgers even vrijstelde van de eindeloze discussies over de staat van de stad en aan wie het eigenlijk lag dat de stad zo ongelukkig was. De brandgrens zei dat er een reden was voor wat Rotterdam was en hoe Rotterdam was. Dat was het bombardement.

Zo diende de brandgrens vele doelen: of je jong was of oud, geboren en getogen in Rotterdam of nog

niet zo heel lang geleden aangekomen uit Groningen of Somalië, dat idee van de unieke geschiedenis van de stad en waar die, qua mentaliteit en esthetiek, toe had geleid, dat kon iedereen delen, en er kwam nog een mooie lichtshow bij ook. Het brandgrens-idee deed een stedelijke identiteit herleven waar niemand moeilijk over kon doen in een tijd waarin iedereen over alles moeilijk deed.

Zeven jaar later is de brandgrens geïnstitutionaliseerd. Het is ‘een ding’ geworden, een vanzelfsprekendheid. Het woord, vòòr 2006 geen onderdeel van het vocabulaire van de doorsnee Rotterdammer, is gemeengoed. Is de wond dan zozeer geheeld dat het litteken nu geaccepteerd kan worden? Of gaat het ergens anders om? En hoe zit het met de ziel?

Mijn moeder is een Rotterdamse, geboren in wat voor de oorlog de joodse buurt was, een van de armoedigste delen van de stad. Haar moeder kookte in het oude restaurant Loos. Van haar grootvader bestaat een fotootje waarop hij half achter zijn schamele handel schuil gaat: een stapel almanakken. De joodse buurt in het centrum werd tijdens het bombardement weggevaagd. Mijn moeder, haar moeder en de andere kinderen overleefden het, maar toen het stof was neergedaald en het leven in de geschonden stad op de een of andere manier weer doorging, bleek dat

voor de Rotterdamse joden meer dan de stad was verdwenen. Parken, bioscopen, musea, zwembaden en café's waren verboden gebied geworden en joodse ambtenaren, leraren en musici raakten hun baan kwijt. Tenslotte begonnen in 1942 de deportaties naar, vooral, Auschwitz en Sobibor. Drie jaar later, toen de oorlog was afgelopen, was de joodse gemeenschap van Rotterdam, net als die in de rest van het land, gedecimeerd. Ruim 6.000 joodse Rotterdamers waren in de kampen vermoord. Onder hen vrijwel de hele familie van mijn moeders kant. Onder wie haar moeder.

Voor de deportaties begonnen werden mijn moeder en haar oudere zuster weggevoerd uit de stad en via een reeks adressen afgeleverd in Enschede. Daar, in onderduik, overleefden zij de oorlog. Een van de sterkste herinneringen aan die jaren is voor mijn moeder het geluid van Engelse bommenwerpers op weg naar, of op de terugweg van, Duitsland. Dat geluid herkende zij. Het was hetzelfde soort geluid dat de Duitse bommenwerpers maakten toen ze op 14 mei 1940 over Rotterdam kwamen en de vernietiging van de binnenstad begon.

Voor zover ik weet kwam niemand van haar familie terug uit de kampen. Alleen de onderduikers hadden het overleefd, in verborgen ruimtes, op het platte-

land, een van hen zelfs vermomd als monnik in Friesland. Volgens de, nogal onduidelijke, familiegeschiedenis bracht mijn grootvader de oorlogsjaren door in Noorwegen, waar hij bij het uitbreken van de oorlog voor zijn werk was. Hij overleefde het in ieder geval, en toen hij terugkwam, drong de vraag zich op wat mijn moeder en haar zuster wilden doen. Geen van beiden koos er voor om terug te gaan naar Rotterdam.

Mijn moeder bleef bij haar onderduikouders, haar zuster zocht vergetelheid in een overhaast huwelijk. Mijn moeder wilde, en wil, niets meer met Rotterdam te maken hebben, niet met het bombardement, niet met de wederopbouw — die de gaten in de stad wel kon vullen, maar niet verhullen — en al helemaal niet met de wond die de stad voor haar was. Voor mijn moeder en het handjevol andere Rotterdamse joden dat de oorlog overleefde, bestond hun stad niet meer. Er was iets met dezelfde naam dat er, in ieder geval buiten het verwoeste centrum, hetzelfde uitzag, maar dat was Rotterdam niet.

Je kunt lege plekken bebouwen, nieuwe straten aanleggen, bomen planten en gras zaaïen, maar de leegte die is achtergelaten door wie niet terugkwam blijft. Daar is niets aan te doen. Een stad is een verzameling gebouwen en wordt zonder mensen nooit meer dan dat. Voor veel joden die de oorlog overleef-

den, waren de steden waarin zij terugkeerden plekken waar iemand niet meer terug zou komen.

Er was een lichaam, maar geen ziel meer. Zadkine's beroemde beeld (jammerlijk weggemoffeld aan de Blaak) is een pijnlijk treffende uitdrukking van de werkelijke wond die Rotterdam opliep. Dat is niet de verwoesting van de oude binnenstad, maar de afwezigheid van die 900 doden door het bombardement en de ruim 6.000 joodse Rotterdammers die niet terugkwamen uit de kampen. De brandgrens heeft de fysieke schade zichtbaar gemaakt, maar verhult de gekwetste ziel. En in het 'geweld' van de bombardementsherdenkingen is het lot van de zwaarst getroffen groep, de joodse Rotterdammers, een voetnoot geworden.

Er is de brandgrens van hen die het bombardement overleefden, dakloos werden en ergens anders een nieuw bestaan moesten opbouwen. Er is de brandgrens van wie man, vrouw, kinderen of andere dierbaren verloor in puin en vuur en desondanks door moest gaan. Er is de brandgrens van de stad die spectaculair was gegroeid en van de ene op de andere dag opnieuw moest beginnen. Er is die van de knagende twijfel: wat als de capitulatieonderhandelingen niet zo rommelig waren verlopen, wat als de bommenwerpers de rode lichtkogels hadden gezien en waren teruggekeerd, wat als...

De grens die de fysieke verwoesting aangeeft heeft, als het er op aan komt, weinig betekenis. Er is iets gemarkeerd en wat gebeurde kan aan de hand daarvan worden teruggevonden. Dat kon zonder die markering ook wel. De overgang tussen wederopbouw en oude stad is nog steeds scherp zichtbaar. Het lijkt er eerder op dat de brandgrens een middel is om iets zichtbaar te houden, een tatoeage die de plek aangeeft waar een litteken bezig is te vervagen. En dat moment van vervagen komt. Niet alleen de herinnering wordt diffuus, maar ook de scheiding tussen de weer opgebouwde binnenstad en de gespaard gebleven gebieden daaromheen. Als het zover is, als de generatie die het heeft meegemaakt verdwenen is en de dynamiek van de stad de scherpe scheiding tussen oud en nieuw heeft doen vervagen, dan is er niets meer dan de wil om te weten en te herinneren. En we weten allemaal hoe moeilijk dat is. In plaats van een markering, zou de brandgrens een fetish moeten zijn in de oorspronkelijke zin van het woord: een object met eigenschappen die de fysieke kenmerken van het object overstijgen, een ding dat ons in contact brengt met een idee, of, beter nog, met de ziel van het ding, iets artificieels dat contact maakt met een transcendente 'werkelijkheid'. Als de brandgrens dat is, niet een zielloos herdenkingsteken dat verwijst naar een verdwenen artefact — de oude binnenstad

4 / 5

— maar een band met het leven en de cultuur die verdween, dan maakt de stad contact met haar ziel, die op 14 mei 1940 tot zwijgen werd gebracht en daarna verwaarloosd is omdat alle aandacht uitging naar herstel van het lichaam, het fysieke, de architectuur, de moderniteit en de uitgelezen kans die het bombardement verschafte om ‘een stad [te] bouwen met een toren waarvan de top tot in de hemelen reikt’, zoals de bouwers van Babel het voor ogen stond. Als we contact kunnen maken met het leven en de cultuur die uit de stad verdwenen — de 900 doden van het bombardement en de 6.000 vermoorde Rotterdamse joden — dan begrijpen we misschien wat Rotterdam werkelijk was. Dan zijn de getallen niet meer een schade-inventarisatie en is de brandgrens niet meer een teken dat ons maant te herinneren wat onherroepelijk wordt vergeten, maar een verbinding met wat werkelijk beschadigd werd en verloren ging.

Is er iets tegen om de vergetelheid te bestrijden? Een voorbeeld van hoe het niet moet zijn de 4 en 5 meiherdenkingen, die elk jaar meer verstrikt raken in een stroperige massa van goede bedoelingen, doelgroepen-denken en ‘meegaan met de tijd’. De dodenherdenking is aan het veranderen in een soort overpeinzing dat het ‘voor iedereen wel zielig was’ en 5 mei is inmiddels zo losgezongen van 1945 dat die dag

alleen nog lijkt te bestaan uit popfestivals, muzikanten die in helikopters af en aan worden gevlogen en op de achtergrond een vaag idee over vrijheid en dat dat 'best wel belangrijk is'. Is dat een teken dat de Tweede Wereldoorlog bezig is een geschiedenisfeit te worden? Is dat wat er gebeurt als het patina van de tijd over de gebeurtenis komt te liggen? Is het net zoiets als kerstmis, ooit een heidens midwinterfeest, daarna opgetuigd met christelijke symboliek en tegenwoordig zo ontdaan van betekenis dat alleen het winkelen en het eten is overgebleven?

Voor de kleinkinderen van wie het nog heeft meegemaakt is de Tweede Wereldoorlog op weg een datum in de geschiedenisboeken te worden, weliswaar van groter belang en scherper in het bewustzijn dan de Tachtigjarige Oorlog, of '14-'18, maar niemand verwacht van die generatie de betrokkenheid van hun ouders of grootouders. De herdenkingsprofessionals, echter, laten het er niet bij zitten. Om 'de jeugd' er toch vooral bij te betrekken hebben zij van de herdenking een steeds vager amalgaam van goedbedoelde 'Alle Menschen werden Brüder' noties gemaakt, dit jaar culminerend in het meest nietszeggende aller platitudes: 'Vrijheid spreek je af'.

Als het regent wordt je nat, what goes up must come down en zo weet ik er nog wel een paar. Zodra een herdenkingsmotto klinkt als een stelopdracht

voor de basisschool, moet je je afvragen of je op de goede weg bent.

Ik weet trouwens niet eens of dat wel zo is, dat je vrijheid afspreekt. Misschien dwing je het wel af, door strijd, onderwijs, welvaart. Hebben wij vrijheid met Nazi-Duitsland afgesproken? Is onze aanwezigheid in Afghanistan wat wordt verstaan onder 'afspreken'? De oorlog in en bezetting van Irak, was dat een afspraak?

En waarover spreken we als we over vrijheid spreken? Is dat absoluut, of zijn er grenzen? Is onze vrijheid dezelfde als die van anderen? Of gaat het niet om bevrijding, maar eerder om het idee dat je vrij bent binnen de grenzen van de wet?

'Vrijheid spreek je af.' Het is allemaal vaag en lief en verschrikkelijk Nederlands-Hervormd beschaafd. Het is het soort kerst-toesprakengezwam waar het koningshuis zo goed in is en dat je altijd achterlaat met het idee dat je naar iets heel moois en dieps hebt geluisterd dat je je op de een of andere manier niet meer kunt herinneren zodra de vorst is uitgesproken. Het gaat niet waarover het gaat en waarover het gaat is niet afgebakend, maar, integendeel, opgenomen in een groter geheel van warme, ongedefinieerde consensus. Alsof het belangrijker is dat we het allemaal eens zijn over een dooddoener (vrijheid is best fijn, water is nat en we zijn het er over eens wat

zwaartekracht doet) dan dat we iets specifiek herdenken dat misschien niet van belang is voor iedereen, waarin niet iedereen kan en hoeft te delen en dat al onze goedbedoelde inspanning ten spijt bezig is op te lossen in de nevelen van de geschiedenis. Losgezongen van zijn betekenis kan herdenken en herinneren over van alles gaan, zelfs over hedendaagse politieke onderwerpen die niets te maken hebben met de gebeurtenis die ooit aanleiding was voor de herdenking. Die vorm van pervertering wordt geïllustreerd in het 14 mei-essay dat Willem Otterspeer schreef in 2011, en waarin hij Yad Vashem, het herinneringsteken voor de vervolgte en vermoorde joden in de Tweede Wereldoorlog, verweet exclusief over joden te gaan en een instrument te zijn in handen van de staat (Israël): 'Voor zover geïnspireerd door het zionisme heeft de staat Israël zich het monopolie op de herdenking van de Shoah toegeëigend en heeft het die herdenking in dienst geplaatst van een politiek die een land zonder volk ter beschikking stelt van een volk zonder land, dat wil zeggen die een direct verband legt tussen de sjoah en het recht op heel Palestina, inclusief wat wij nu de West Bank noemen. Zo leidde de herinnering van een grote tragedie tot de schepping van een andere tragedie, zo betreedt men in Yad Vashem niet alleen een plek van herinnering maar tegelijk een plek van politiek.

Wat de Joden insluit, sluit de Palestijnen uit [...]

Yad Vashem is opgericht om te voldoen aan de joodse religieuze plicht om de doden te herinneren. Normaal doen gezinnen dat, tijdens de 'Jahrzeit' van een overledene, met het gebed voor de doden en het branden van een kaars. In het geval van sjoah kon dat niet altijd, omdat er vaak niemand is overgebleven om die plicht te vervullen. Yad Vashem heeft die taak overgenomen. Dat verbinden met de politiek van de staat Israël is alsof je de overlevenden van de sjoah, en hun nazaten, alleen rouw toestaat als ze ook schuld bekennen aan de politiek van een staat die destijds nog niet eens bestond. Niemand zal ontkennen dat de moord op het Europese jodendom gevolgen heeft gehad voor de situatie in het Midden-Oosten, maar alleen een idioot zal de joden van 40-45 in verband brengen met de Palestijnen van onze tijd. Herdenken en herinneren gaat niet alleen over het ding of de gebeurtenis zelf, maar is ook een uitdrukking van wat wij nu denken, voelen en willen.

Maar hoe de vergetelheid dan te bestrijden, als de herinnering niet alles hoeft in te sluiten en geen politiek-correcte, modieuze minestrone is van mooie intenties, citymarketing en goedbedoelde pogingen om iets groots en vreselijks levend te houden? We moeten bereid zijn te vergeten, of althans te aanvaar-

den dat er vergeten wordt, net zoals we tegelijkertijd moeten proberen oprecht te herinneren en via die herinnering contact te maken met wat achter de cijfers en de feiten schuil gaat. Dat hoeft geen taak te zijn van de hele bevolking. Het mag alleen de mensen aangaan voor wie het nog betekenis heeft, het moet een besef zijn in de geesten van onze bestuurders. En als het gebeurt, laat het dan geen lege fetish zijn die alleen naar een plek en een tijd verwijst, of een daad die vooral iets van ons huidige levensgevoel uitdrukt, maar iets dat de weg opent naar de ziel van wat was, in al zijn gecompliceerdheid, het zwart, het wit en het vele grijs daar tussen in.

illustratieverantwoording

1. **Fotografie Strauss aan de Hoogstraat, 1933, herkomst onbekend**
2. **Juwelier E. Monasch in de Kipstraat, ca. 1920, Collectie Joods Historisch Museum, Amsterdam (collectie J. van Velzen)**
3. **Poelier A. de Haan, Helmersstraat, ca.1935, Collectie D. Ditha Willemse-Lamers**
4. **Koninginnedag, Helmersstraat, 1921, Collectie Stadsarchief Rotterdam**
5. **Feestcomité Koninginnedag, Helmersstraat, 1937, Collectie Stadsarchief Rotterdam**

omslag

Hoek Korte Hoogstraat/Boymansstraat, 1931, Collectie Stadsarchief Rotterdam

achterzijde

Zicht op Witte Leeuwensteeg/Schiedamsedijk, 1930, Collectie Stadsarchief Rotterdam

Voor de foto's bij het essay 'Het lichaam en de ziel' is in grote mate gebruik gemaakt van de website www.joodsamsterdam.nl/rotterdam. De samenstellers van het essay danken de beheerder en de betrokken families zeer voor het ter beschikking stellen van het beeldmateriaal.

colofon

BEELDREDACTIE EN ONTWERP
Bart Oppenheimer, Rotterdam

DRUK
Drukkerij Drukkerij De Maasstad,
Pijnacker

OPLAGE
20.000

Stichting herdenking 14 mei 1940
p/a Grotekerkplein 27
3011 CC Rotterdam
telefoon 010 413 14 94
14mei@laurenkerkrotterdam.nl

EERDER VERSCHENEN TITELS
Henk Hofland, *14 mei* (2007)
Beeldessay, *Ooggetuige* (2008)
Tina Rahimy, *Verwoeste steden* (2009)
Nelleke Noordervliet, *Een verre echo* (2010)
Willem Otterspeer, *Een hart en een haven* (2011)
Willem Schinkel, *Het geheugenverlies van Rotterdam* (2012)

Alle titels zijn ook digitaal te vinden op de website www.brandgrens.nl onder 'monumenten en herdenkingen'.

14 mei

Programma herdenking 2013

Statenweg

10:00-10:30 uur Herdenking van het ultimatum aan de stad bij het monument aan de Statenweg tegenover nr. 147 door burgemeester ing. A. Aboutaleb.

OorlogsVerzetsMuseum

11.00 uur Doorlopende vertoning tot 16.00 uur van de documentaire 'Bombardement op Rotterdam'.

Laurenkerk

12.00-12.45 uur Gedachtenisbijeenkomst met Bert Kuipers, met medewerking van theoloog Marcel Poorthuis en 'Vilde Katshke', klezmermuziek. Aansluitend wandeling naar Plein 1940.

Plein 1940

13.00 uur Herdenking bombardement bij het monument 'De Verwoeste Stad' van Ossip Zadkine op Plein 1940 met medewerking van het mannenkoor de Coolsingers en stadsdichter Daniel Dee. Kranslegging door burgemeester ing. A. Aboutaleb.

13.29-13:40 uur (Kerk)klokken luiden binnen de Brandgrens ter herinnering aan de duur van het bombardement van Rotterdam.

Diverse locaties in de stad

14.00 uur Luistertafels op diverse plekken in de stad waar verhalen van ooggetuigen van het bombardement tot leven komen.

OorlogsVerzetsMuseum

16.00 uur Presentatie nieuw kunstwerk van Anneke Harmsen en radiomaker Roland Vonk, ieder vanuit de eigen invalshoek: beeld en geluid.

vervolg zie keerzijde

